

Оригинални научни рад

Сена М. МИХАИЛОВИЋ МИЛОШЕВИЋ*

Институт за српску културу – Приштина / Лепосавић

ТЕКСТОЛОШКА ИСТОРИЈА КОШТАНЕ БОРИСАВА СТАНКОВИЋА**

„Признајем да много мењам и верујем, кунем ти се, да не чиним то из неке пасије, већ просто никад ми није онако како хоћу. Све ми је да га поправам, дотерам, и да не испадне што не би требало.“

Б. Станковић (писмо П. Марковићу – Адамову)

Ајсџракт: Од свог првог извођења, 22. јуна 1900. године на сцени Народног позоришта у Београду, драма *Кошћана* Борисава Станковића перманентно је хваљена и оспоравана, али бројне произвољности при њеном оцењивању нису утицале на њен дуг позоришни (а и књижевни) живот. Више од једног века, она је актуелна и упућује на сталну запитаност шта је то што је чини „истинским уметничким делом“, како ју је још Скерлић афирмисао. Отуда ће текстолошка анализа издања објављених за ауторова живота и ушоређивање са приређеним текстом у Сабраним делима бити још једна допуна у утврђивању естетских критеријума, као што ће на ширем плану сагледати поетику и интенције аутора.

Кључне речи: Борисав Станковић, драма, *Кошћана*, текстолошка анализа, варијанте.

Текстолошка анализа *Кошћане* Борисава Станковића почеће утврђивањем извора – предрадњи, библиографским прецизним пописом и хронологијом издања, јер првобитни рукопис драме није сачуван (парадокс је да је она прво изведена у Народном позоришту у Београду 22. јуна 1900. године, а тек две године касније појавила се у штампаном издању).

Прототип своје јунакиње, као и мотив целог дела, Станковић је имао у реалном животу. У Врању, гј. у Врањској Бањи, крајем XIX и почетком XX века,

* Истраживач сарадник, sena.mihailovic@gmail.com

** Рад је написан у оквиру пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Метихије* (број 178028), који је одобрило и финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

живела је Малика Еминовић, позната по свом гласу и игри, због које су Врањанци просипали новац и такмичили се ко ће пре освојити њене симпатије (Vlatković 1975: 5). Готово на граници са легендом стоји и податак да су се младе запостављене жене организовале и у срезу тражиле њено протеривање или удају. Управо је ово послужило као окосница заплета у комаду, док се Коштанино име, заједно са именом Стојана Доњоврањчета, први пут помиње у приповеци „Наш Божић“, у првој верзији, објављеној у часопису *Звезда* Јанка Веселиновића из 1900. године, књ. IV, бр. 10.¹

Могући прототипови главних јунака драме такође се називају и у приповеци *Сџари дани* (снашка Паса и несрећни Томча донекле су својим карактерима слични Коштани и Митку), као и у недовршеном роману *Певци*. У њему је појаву Коштане везао за свог оца Стојана и његово „кардаш друштво“, а Стојан Чукља и Циганка Риза чине све оно што ће касније у драми бити развијено у посебну епизоду (Чукља вади пиштоље, са Циганима се љуби и братими, док Риза клечи поред њега и пева) (Vlatković 1975: 7).

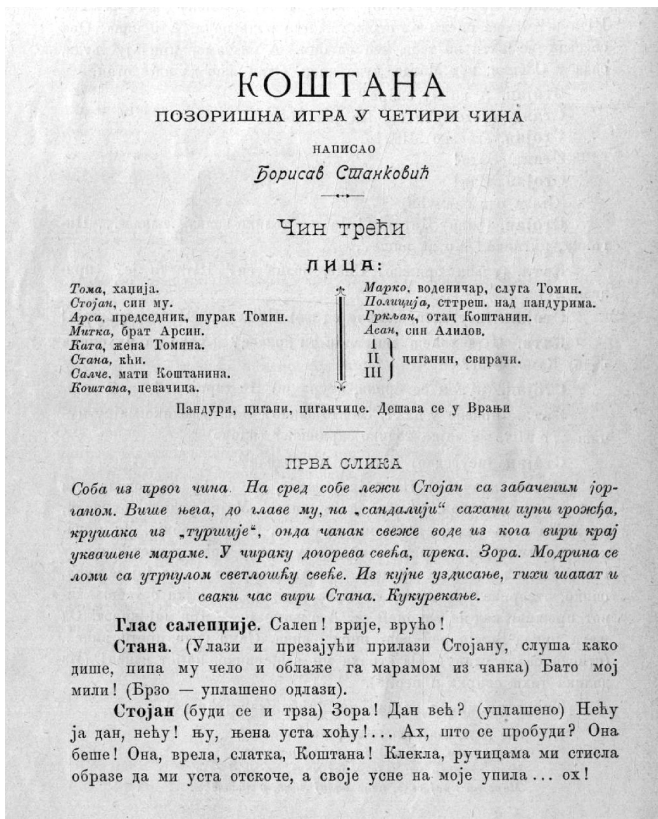
По сведочењу Михаила Светковског, Драгомир М. Јанковић, драматург Народног позоришта у то време, у Коштани из приповетке „Наш Божић“ препознао је српску Кармен, те је од Боре Станковића „наручио“ једну драму (Vlatković 1975: 8). Ово потврђује и Милан Грол, тадашњи помоћник драматурга, у тексту „Јубилеј Борисава Станковића“, објављеног у *Српском књижевном гласнику* 1924. године. По његовим речима, скица *Кошћане* почела је са двадесет страна плаве „коцепт“ хартије. Комад је имао три или четири сцене, у наивном дијалогу, без значајне органске повезаности. Аутор је свакако био свестан да не зна „ни како ни где треба удесити за позориште“, те је, наводно, од свих Гролових сугестија о Меримеовој Кармен, прихватио само савете о техници (Грол 1924: 36). Док није дефинитивно сврстана у репертоар, драма је имала неколико верзија. Нажалост, готово сва пишчева заоставштина пропала је за време Првог и Другог светског рата, те су тако заувек нестали првобитни рукописи *Кошћане* и њене касније варијанте.

Не зна се колико је дуго Станковић радио на том првобитном тексту. Вероватно је драму написао крајем 1899. или почетком 1900. године и она

1 „А од Стојана Доњоврањчета допире писак деце, плач жене и његова вика. Тражи коња, револвер, јатаган и сабљу неку стару, велику, коју је за време ослобођења добио од некуда. Затим, ето ти њега на дорату, витком и бесном, иде обучен у војничким, црвеним панталонама, са шајкачом на глави, празним редеником и исуканом сабљом. Улази на капије, ускаче с коњем у собе гонећи испред себе свираче и Коштану која у белим свиленим јелецима и шалварима, вије се око њега, игра му чочек, запара палцем дахире, гледа га мазно, певајући бесно, из свег гласа [...]“ Vlatković у својој студији *Кошћана на сцени 1900–1975* даје податак да је Станковић касније преправио овај пасус и додао: „Фатиму, чувену прсагу Циганку с белим лицем, црним округлим очима [...] коју је општина морала силом да уда, јер кад се с њом нађу, онда заборава и ручак и вечеру и ноћ. До зоре пију ракију, ките је и облажу новцем, своје жене бију и терају из куће ради ње.“ (1975: 6)

је предата позоришту на пролеће исте године (мостарска Зора 1. маја објављује да је „познати млади и даровити приповедача Борисав Станковић написао комад за Српско краљевско позориште у Београду из врањског живота под називом *Кошћана*“) (према Vlatković 1975: 8).

Премијера је прошла неславно, и она је до краја сезоне одиграна само два пута. Разлози су били вишеструки, како због слабости самог драмског текста, који је уз то и режијски погрешно протумачен, тако и због глумаца и њиховог претеривања у интерпретацијама. Вероватно руковођен овим искуством, и сâм незадовољан приказаним, аутор је другу верзију написао већ у септембру 1900. године (судећи према његовом писму Јовану Протићу од 1. септембра 1900. године). Но, *Кошћана* није приказана у сезони 1900/1901, него тек у наредној 1901/1902. и наишла је на далеко бољи пријем и код публике и код критике. Објављена је у *Српском књижевном љаснику* (Станковић 1902а: 81–94; 1902б: 161–175; 1902в: 241–257; 1902г: 321–330), а потом је прештампана као самостално издање у Новој електричној штампарији Петра Јоцковића у Београду.

Прва страна трећег чина „Коштана“ из 1900. године, објављеног у часопису *Звезда*

Од варијанте која је приказана за прво извођење сачуван је само први одломак трећег чина, објављен у октобру у часопису *Звезда* (Станковић 1900: 425–434), на основу којег можемо наслутити интенције аутора и пратити промене у осталим верзијама. То се, дакле, узима за прву варијанту *Кошћане*. Друга варијанта је поменута прештампана верзија из СКГ, док је трећа, прештампана 1905. године из *Бранковој кола*, објављена у Српској манастирској штампарији у Сремским Карловцима. Четврта је играна крајем 1910. и почетком 1911. године, али није штампана, па ће се она узети у обзир само преко посредних извора, приказа и написа у тадашњим новинама.

Иако у тешкој материјалној ситуацији и незавидном положају након оптуживања због колаборационизма, негиран и одбачен, Бора Станковић на наговор пријатеља обележава тридесетогодишњицу књижевног рада и двадесетпет година *Кошћане* новом обрадом ове драме, штампаном 1924. године у Просвети.² Ова пета верзија је у основи она *Кошћана* која позната и данас, и коју је сам писац одредио као „последње, прерађено издање“ (у огласу намењеном листу *Полићика*, чији се оригинал чува у Народној библиотеци Србије). Она је послужила као основ за објављивање *Кошћане* у *Делима* Борисава Станковића (1928–1930).

За шесту верзију Станковићевог комада (уједно шесто посебно објављивање) узима се управо ова, постхумно објављена 1928. године у *Делима*, заједно са *Ташаном*, драматизацијом *Јовче* и покушајем драматизације *Нечистије крви*. То је *Кошћана* која се прештапва и коју гледамо на сцени (Vlatković 1975: 53). Веома мало се разликује од претходне верзије. Редактор Станковићевих *Дела* Драгутин Костић унео је само на странама 26 и 27 један део из рукописа према коме се ова драма приказивала у београдском Народној позоришту после 1924. године. Тако је *Кошћана* добила свој дефинитивни облик.³

2 У раду ће се наводити према фототипским издањима *Кошћане* из 1902. и 1924. која је 2012. г. објавио Учитељски факултет из Врања.

3 У Музеју позоришне уметности Србије, осим плаката са позоришних извођења и једног новинског чланка, нема сачуваних извора о евентуалним упутствима редитељу од стране аутора. Сачувани су плакати са следећих извођења: 21. октобар 1901. Фотографија плаката из *Позоришној листи* 1901. (нема инв. број); 24. април 1904. (На рестаурацији); 19. април 1908. (На рестаурацији); 21. новембар 1908. (инв. бр. 3038); 31. јануар 1910. (инв. бр. 11673); 6. јануар 1911. (инв. бр. 11674); 1. новембар 1919. / ; 10. новембар 1920. (инв. бр. 20758); 12. децембар 1920 (инв. бр. 20773); 23. децембар 1920. (инв. бр. 20784); 18. октобар 1921. (инв. бр. 822); 10. септембар 1922. (инв. бр. 11614/5); 14. мај 1923. (инв. бр. 13799). Чланак „Поправљена Коштана“ налази се фонду Хемеротеке МПУС до 1918. год, у фасцикли „Ново време“ (*Ново време*, бр. 2, 2.1.1911, 3; без инв. броја). У библиотеци Српске академије наука и уметности налазе се верзије из 1905. (бр. сиг. 8606), и 1924. године (бр. сиг. 19191), док Народна библиотека Србије поседује издања из 1902 (бр. сиг. II 117525), 1905. (бр. сиг. II 44538) и 1924. године (II 5065). За ово истраживање коришћени су сви расположиви фондови, а подаци су добијени непосредно, преиспитујући претходну текстолошку праксу када је о *Кошћани* реч. Аутор чланка посебну захвалност на уступљеном материјалу изражава мр Александри Милошевић, вишем кустосу и руководиоцу збирке Програми и плакати у Музеју позоришне уметности Србије.

Текстолошка анализа поменутих издања почеће њиховом жанровском класификацијом. Прва *Кошћана* (1900) била је „позоришна игра у четири чина“, друга из 1902. г. „комад из врањског живота, с певањем“; 1905. године писац ју је одредио као „драмску причу“ (узевши у обзир да нема више поделе на призоре, о чему ће касније бити речи), а последње издање (1924) означено је као „комад из врањског живота с песмама“.

Поднаслов у првом штампаном одломку *Кошћане – њозоришна иџра* (1900), неодређен је и двосмислен. Он подразумева било какав *комад*, па се самим тим може појавити у непомирљивом односу и у различитим контекстима може се разумевати као *драма*, али и као *комедија*. Можда се на то аутор определио да не би навео на погрешан пут или да би привукао публику (како због традиције играња сличних „комада из народног живота“ с једне стране, тако због озбиљности на коју би обавезивала једна *драма*, са друге стране).

„Станковић се није усудио да одреди врсту, као озбиљну *драму*, а глумци су играли *Кошћану*, по своме, као *лакрдiju*. Мало им је припомогло и мутно одређење, *њозоришна иџра*, тек *комад*, по смислу, и оно друго значење, раздвајање речи, у духу језика, буквално превођење: *њозоришна иџра* као сама вештина, било каква игра [...]“ (Бајчетић 1987: 8).

Друга и пета верзија *Кошћане* комади су са певањем (1902), односно с песмама (1924). Прихватање оваквог означавања најпре подразумева прилагођавање захтевима публике, за разлику од задовољавања „виших захтева уметности“ *драмском иџрицом* из 1905. Ова верзија припремана је само за поновно штампање, ван позоришта, те се у критици посматра као сценски материјал или грађа за једну представу (Бајчетић 1987: 19). *Драмска иџрица* је „пресудно откриће пишчево“. Станковићева препознатљива лиричност прозног текста, као и сцена у роману која има потенцијал драмске радње, довела је до тога да у драмама носилац драмске структуре буде ситуација, а не јунак. Иако примарно приповедач, он је у драмском тексту пре бирао описивање збивања, него његово одигравање. Напетост која се открива у колебању између два понуђена модела, једног *народној комада*, заправо *лакрдije*, и једне *иџраиџдије*, то јест *њоеиџске драме*, изнедрила је облике (верзије) који су се ослободили постојећих канона и предрасуда, а не морају се посматрати само у контексту невештине ствараоца. Све ове верзије и труд уложен у њих током двадесетпет година промишљања, мењања и прилагођавања дело су писца који „зна шта је ‘драмско у причи’“ и шта је потребно да та прича остане *драмска* и на сцени. Због тога је бележење промена и фаза кроз које је један текст прошао за четврт века одличан показатељ стваралачког поступка и могућност промишљања о поезији аутора.

Како би се ближе одредио Станковићев „развојни пут“ (уколико он већ са првим приповеткама није показао сву снагу свог приповедачког дара), анализирање варијаната *Кошћане* ће се одвијати на неколико нивоа:

разматраће се промене у организацији (поделе на појаве, сцене), лексици, стилу, дидаскалијама, ликовима и песмама.

У науци је забележено да је након првог издања, можда је боље рећи након првог позоришног извођења и неуспеха које га је пратило, Станковић извршио осамдесетак промена у тексту и четрдесетак у дидаскалијама.⁴ На основу одломка из часописа *Звезда* може се претпоставити да су остала три чина у основи развијала исту причу, у истим просторима (локализација „Соба из првог чина“), кроз исте догађаје (Стана: „сада, у Собини, код Магде, чуда чини“), са истим личностима (Асан је дат као посебна личност, док су Цигани – Курта, Ахмет у првој верзији неименовани (I, II и III Циганин), а изостављена су само она лица која се у трећем чину не појављују). Кључне промене односиле су се на места која су при извођењу остављала простор за *лакрдиско*, нарочито у оним деловима који приказују Митку као „фривољног пијанца“.⁵ Писац је, схвативши да ни глумци ни публика нису разумели категорију „жал за младост“ као својеврсни поглед на свет, покушао да променама које се изведу на тако малом простору који оставља драма, упути у право значење и смисао речи и слика. Тако је у првој слици, када Митка разговара са Коштаном, из дидаскалије избрисано слободно заваљивање и набијање феса на главу, затим напомена у другој дидаскалији да вуче Коштану („још више се изваљује, вуче Коштану и лупа руком о земљу испред себе“), и реч пијана из Арсиног обраћања брату: „[...] ни више пијана у механу видех“ – „нити видох у механу“. У другој слици трећег чина Митка се сећа како су га свирачи с песмом пратили о томе „како је Асанпаша из Ратаје искаруван... Турци од јад не мож да слушава, а на мене да ударив, несмејев. Само, по неки, из серај, исврљи пушку на мене и викне: „Митке, аџамијо бре, немој лудо да погинеш!“ А несмеје на белег да ми искочи, у серај се сакрије.“ (1900) У верзији из 1902. проналазимо краћи исказ: „Турци од јад не мож да слушава, а на мене да ударив, не смејев. Тики, у серај се сакријев.“ У каснијим издањима нема ни његовог исказа: „Мајке, зашто ме роди мајке? Зар само за жал мајке?“ Митка у највећем дерту баца чашу кроз прозор (што је остављено и у верзији из 1902, али је касније избачено из дидаскалије), а Катина кукњава због поломног прозора повод је да хаџи-Тома (1900), пошто доведе Коштану са Циганима у кућу, тражи пушку да је убије. У измењеној верзији (1902) због Стојанове реплике: „Циганка! Ко да више.“, он најпре насрће на сина, па тек потом на Катју: „Она! Њу да нанижем! Њу, ту стару вештицу, њу да убијем...“ Тома пуца и у верзијама из 1902. и 1905, а у дидаскалији из 1924.

4 Поређења о којима је реч вршиће се према сачуваној верзији трећег чина из часописа *Звезда* Јанка Веселиновића, која је преузета у дигиталном облику са сајта Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“. <http://ubsm.bg.ac.rs/cirilica/dokument/2011/zvezda-list-za-zabavu-1900> [18.9.2013].

5 О томе пише Весна О. Марковић у тексту „Неколико допуна о *Кошћани* и њеним интерпретацијама“, наводећи истраживања Предрага Бајчетића, као и студију Драгољуба Влатковића (Марковић 2005: 57–70).

изостављено је пуцање, већ је само уочљива намера „код прозора, нишанећи“, са истим речима упућеним Стојану као и у претходним издањима. Једна реплика (1900): „Митка. (ђиши, ѝрилази џиганину) Брате слатак“ (џољуби се с њим, враћа се) Још... (сега, изваљује се, раскоичава и раздрљује ѝруди) Аха!“, незнатно се мења (1902): „Митка, џиши, прилази Џиганину, љуби га. Брате слатак! (Бесно, раздрљава се.) Још, још... да умрем, да умрем!...“ Та незнатна промена означава разлику: једно може да буде лакрдија, а друго настоји да постане драма. Станину реплику с почетка трећег чина „Отац као да није отац“ 1902. ублажава додајући реч *сѝари* (као да није стари отац). Неки локализми замењени су адекватним терминима, како би се разумели и ван контекста. Тако, на пример, Ката, жалећи се пред сином на мужа, каже: „Од њега никад божја реч, већ *џџос*, вика.“ – „џџос“ је замењен речју „псовка“. Такође, Гркљан, оптужујући Салче да је једини кривац за оно што је Коштана сада, каже: „Вештер, газдо!“ Овај је израз после 1902. заменио изразом „вештица“. У том издању Станковић употребљава реч „чепјење“, а прави дијалекатски облик је онај у коме се јавља најпре 1900, потом и касније – „чепрње“, да значи земљани суд за вино од две литре. (Златановић 1998: 454) Реч „убивено“ (1900) прелази у „убијено“, израз „забатргава се“ промењен је у „заборавља се“ (1902), да би га 1905. писац опет употребио. Митка се жали како му се снага „раскомитала“ (1900, 1905. и 1924 – у овом издању је Митке), 1902. године се због штампарске грешке „раскомитала“, чак је у постхумно објављеном издању (1928) прешла у облик „раскоматала“.

Најочигледније су промене у песмама. Прва песма у објављеном одломку из 1900. године јавља се потом само 1905. („Ако те је, пиле малај моме, жал за мене“), а песма „Море врћај коња Абдул Ђерим-аго“ (1900) различита је у свим издањима. Име Абдул-аге Станковић исписује на више начина: Абдул ћерим аго (1902), Абдул Керим-аго (1905), Абдул-Ђерим аго (1924). У истој песми стајало је „млад Стамено“, једино се 1902. јавља „млад Стаменко“. Највероватније је реч о штампарској грешци, пошто је у питању специфичност јужног дијалекта. У Врању тога доба често се чуло „млад-девојка“ или „млад-невеста“. Песма „Море, на сред села шарена чешма“ у рефрену (1900) има „аман течеше“, а у рефрену из 1902. „аго течеше“. У другој верзији се јавља песма „Отвори ми, бело Ленче“, која ће се поновити и 1924. Када је о граматичности реч, приметно је одступање од норми: негација се пише спојено, не поштује се писање великог слова код именице Џигани, док се интерпункција не примењује доследно. Ни у каснијим издањима ово питање није до краја решено и стиче се утисак да је то остало у другом плану.

Овакво синхроно посматрање само трећег чина првих верзија *Кошћане* и пописивање разлика између њих „предложак“ је за утврђивање најчешћих видова промена у тексту, ауторових тенденција и ефекта који је променама постигнут. Са формалне стране, *Кошћана* из 1902. подељена је доста строго: 1. чин – 7 призора; 2. чин – 5 призора; 3. чин, 1. слика – 7 призора, 2. слика – 3 призора; 4. чин – 6 призора. Дидаскалије, уз имена, нису у заградама и текст је сложен

прегледно, као „прича“. У представљеним варијантама промењена су само два драмска збивања: поменуто разбијање прозора чашом (Митка) и кукање због изломљеног прозора (Ката), два пута пуцање кроз прозор (Хаџија); појављивање сина, супарника (Стојан), вређање (Коштане), пуцање насумице (Хаџија). Друго збивање односи се на промену коју уместо Миткове реплике: „Мајке, зашто ме роди мајке? Зашто мајке? Зар само за жал мајке?“ доноси увођење претње и покушај самоубиства.⁶ По Бајчетићу, реч је о два *драмска моменџа*: шенлуцење постаје освета, а мераклијско уживање доводи до патње (Бајчетић 1983: 55). У свом настојању да реплике ликова у драми прилагоди „умеренијем“ приказивању на сцени, Бора Станковић је и прво самостално штампано издање из 1902. године мењао касније на оним местима која су се односила на осећања јунака, односно појачан интензитет тих осећања. Тако се само 1902. налази Арсин резигниран став о немогућности да спречи ту занесеност Коштаном међу Врањанцима: „Ако њих осрамотим, срамотим себе и цео наш род.“ Такође, биће избачене кетве и увредљиве речи („бестраг“); кетве се у овом издању јављају на два места: најпре је то Катина кетва: „Мајку остављаш а њу гледаш, њу, Коштану – кости од ње отпадале!“ , а потом Томина упућена жени: „Ах, моме оцу земља кости да избаци што ме с тобом зароби.“ У контексту уклањања свих претеривања, Миткине увредљиве и сурове изјаве неће се наћи у осталим издањима: „Није то отац. Крвник је то!“ , и претња Циганима да доведу Коштану: „Цигер ће ви локнем, ако гу не нађете.“ У његовој реплици: „Још ми за женско, за лепотињу и убавињу срце гине и вене“, у осталим издањима неће се наћи реч „женско“, врло промишљено, „јер је у свести публике Митка пијанац и еротоман, а не онакав каквим га је Борисав Станковић замислио и описао: самртно жељан узвишене лепоте какву на земљи упознао није“ (Марковић 2005: 63). Са друге стране, избачена је реченица која назначава Хаџи-Томину промену расположења од љутје до дубоког дерта, реченица која Хаџију ставља у ред људи којима је „жал за младост“ поглед на свет, у сцени када се у Собини први пут сусреће са Циганима („На моју судбину имам да се љутим.“) Ово је учињено јер је преурањена, недовољно мотивисана претходним дешавањима, поступањима и речима. Каснија издања кориговала су и, колико-толико, бројна понављања, површне реченице („Ех, немој тако, хаџи!“ (Арса), мало распричане (Бајчетић 1983: 56). Један од примера који је избрисан налази се међу последњим репликама у комаду, на крају четвртог чина, када се Митке опрашта с Коштаном, преносећи јој наслеђену слику *свешта* којој и она мора да се повинује: „Тврда је земља. Земља није мајка да сажали. Земља је земља.“

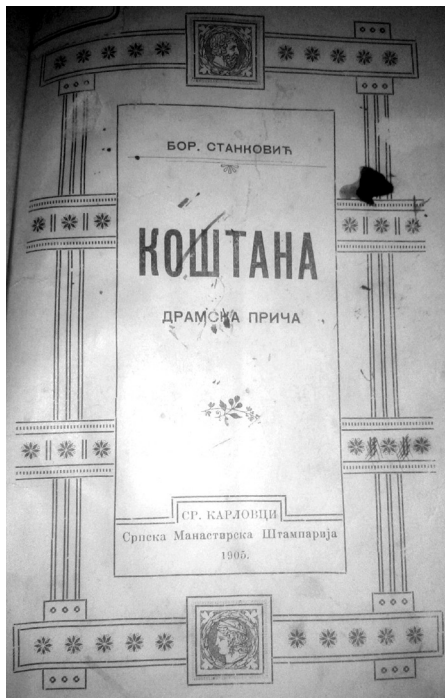
6 У трећем чину (1902) дописан је текст о Миткином покушају самоубиства, који се јавља и 1905, али је у издању из 1924. године промењен, о чему ће се касније расправљати. Првобитни текст гласи: „Шта да не? Како да не? Зашто да не? Зар ја не знам што ме чека, што ми је писано? Да умрем! Тој! Земља, црви да ме једев! Тој!... Што да се не убијем? Зашто да се не убијем? Ге се убијем!“

Лексички ниво бележи промене када је реч о локализмима и архаизмима. У критици се наводи да је након 1902. године одступљено од аутентичног дијалекатског примера аналитичке компарације (Марковић 2005: 63), па се у реченици коју Митка казује брату Арси: „Она једно погрешити, што прво тебе па после мене роди, те с'г морам да ћутим, да те слушам, зато што си *исџар* од мене.“, реч „постар“ замењује књижевним компаративом „старији“ (подвукла С.М.М.). Глагол у шестом приказу другог чина, када Митка пита Арсу: „Што, бре, ти на мене само *ржиш*?“ замењен је граматичким обликом „вичеш“; именица „кумита“ преправљена у „комита“, а именица „аир“ свуда је промењена у „срећа“; дијалекатски облик властите именице Скопје 1905. и 1924. замењен је књижевним Скопље, „кара-севда“ – „карасевдах“; „изпозамене“ – „иза мене“; „дајре“ – „дахире“. Неретки су примери колебања између дијалекта и књижевног облика, у којима је Бора Станковић у последњем издању (1924) прихватио неко средње, помирљиво решење, мада је на појединим местима био доследан у чувању аутентичности врањског говора. Ради илустрације, навешћемо неке од њих: „ће сам; врџили“ (1902) – „бићу; баџили“ (1905) – „ће биднем; фрџили“ (1924); „саг ће; тики; неће јоште“ (1902) – „сад ће; тек; нећу још“ (1905) – „с'г ће; тики; нећем јоште“ (1924).

Дидаскалије су у свим издањима задржале основни облик, а њихова приметна дорада, проширивање и стилизација јавља се тек у издању из 1924. године. На основу сведочења из тог периода, може се закључити да је потреба за њиховим „дотеривањем“ израз пишчеве намере да се драма – сходно јубилеју који је Станковић обележавао – појави као самостално уметничко дело, независно од његове намене (сценског извођења).

У претходном делу рада објашњени су разлози и последице промена жанровског одређења *Коштане* за објављивање 1905. године. Писац покушава да отклони недостатке, „немање композиције“ и „немогућност представљања“ променом редоследа песама и увођењем нових личности, врачаре Заде, у две кратке сцене, на крају првог и на почетку

Насловна страна *Коштане*
из 1905. године

трећег чина.⁷ Оно што је особеност ове „драмске приче“, поред промене врсте (укинута је подела на чинове и појаве), јесте коренита промена језика. Избачен је дијалекат, али је и поред тога језик остао „замрљан“, морале су да остану неке враћке речи, а реченица је скраћена. Локализми су објашњени у фуснотама. Као могући разлог промене врсте навели смо прилагођавање захтевима публике, што би, уједно, могао бити узрок и промене језика, како ситуације због дијалекта не би деловале смешно. Наведени „захвати“ међусобно су, дакле, условљени: врста се мења због промене говора (намера да се *йрича* одвоји од *народној живоји* и да се бави општим), а говор се мења да би дело личило на *драму*. Оваква синтеза, нажалост, није довела до жељеног циља, напротив. Говор престаје да буде убедљив, ликови губе своју драж, тако да књижевни говор дат у оријенталном амбијенту поништава могућност конструисања целовитог локалног идентитета.

Бора Станковић објашњењем у првој фусноти покушава да оправда ове поступке, наводећи следеће: „*Кошћана* која је штампана у ‘Срп Књ. Гласнику’ она и поред доста осетних штампарских погрешака још и са многим скраћивањима која су се морала да чине приликом представе било због немања композиције, било због немогућности представљања. И зато, захваљујући предусретљивости ‘Бр. Кола’, понова је штампам онакву каква је у ствари и какву желим да је имам.“ Објашњење је противречно и непотпуно: мање има допуњавања, а више нових скраћивања. Брисана је понека дидаскалија, на пример, Коштанино припремање за бекство, хаотично спремање ствари када угледа Митка, а неке дидаскалије су измењене, па уместо: (Васке) „*враћа се унајирашке*“ (1902), стоји: „*враћа се уређујући око враћиа изувене Томине и оца јој цийеле*“, док је 1924. скраћено у „*Оглази*“. У претходном пасусу наведена је већина (од десетак) реченица и реплика које се бришу из издања 1905. Лик Асана губи се брисањем две реплика: „(Арса) ... Сваки би њу хтео, али она...? Чак и бањски је Цигани траже“; (Арса) „А он, син му, све то оставио, научио у грнету да свира, и ено га где иде с њом заједно свира. А она? Ни да га погледа.“ Сцена у којој Митка љуби Циганина који му свира (1902) сада је модификована: „(Митка) Још, Алиле! Певај, бре! Истина, лице ти је циганско, али очи болне имаш. Певај. И то: као себи да певаш, као себе да жалиш. Певај, душо...“ У издању из 1924. нема ове репликае, али ће се једна реченица наћи у постхумном издању из 1928. године, што ће касније бити наведено. И поред најаве, приметан је велики број штампарских грешака: „од мрву мУвку“, уместо „од мрву мРвку“; уместо „Ни Бога не припознава и не слуша“ – „Ни Бора не припознава и не слуша“. Што се песама тиче, прва песма је иста, али су две верзије текста: „Вело“ – „Катинка“; „Стојанке“ – „Бело Ленче“;

7 Писцу се замерало (Данило Живаљевић, 1901) „што није уплео никакве узгредне епизоде“, – „зар Стојан није могао имати заручницу коју занемарује и напушта због Коштане?“, – „зар монотонији рађе не би добродошла једна сцена између Асана и Коштане?“.

„Шано“ – „Еј, ако те је, пиле“; „Бело Ленче“ – „У башти ми зумбул цвета“. Изостало је понављање песме „Шано“, а уведене су нове: „Хаџи Гајка“, „Стојане“, „Пошла Ванка“. Шест песама никада није променило своје место: „Ја не жалим снагата“, „Јоване сине“, „Мирјано“, „Шарена чешма“, „Жал за младост“ и „Механџи море“.

Лик Заде веза је између Хаџи-Томине породице и Коштане и она обавља поверљиве задатке у љубавним односима Стојана и Коштане (Vlatković 1975: 27). У првом чину јавља се када Кати доноси Коштанину кошуљу ради бацања чини, а у трећем када Стојану кришом доставља увенуо лист везан свиленим концем, перо од голубице, клонуо цвет, са специфичном симболиком. Њен лик не доноси никакве промене у драмској радњи, па је из осталих издања избачен.

Модификовано је и неколико битних ситуација, попут оне у којој Стојан вређа Коштану. Не враћа се у кујну, већ одлази, а Хаџија говори само о сину, не о жени: „(пуцајући): Њега, да... Њега да убијем.“ И Миткино „самоубиство“ је мењано: он „просто мераклијски“ *вади јайџајан, окреће ња к себи*: „Хоћу да се убијем“, као да је реч о игри, а убио би се, уз једну песму („Јер ако још и ту, ја онда, више, жив нисам... Не...“). Промењен је сâм крај комада. Коштану су одводили, а Митка је остајао сâм (1902). Последња његова реч била је: „Иди!“ – Митка одлази, а Коштану одводе. (1905) Последња реч Коштане је: „Ђути, стара.“

Четврта варијанта *Коштане* играна је на самом крају 1910. и почетком 1911. године, али није штампана. По доступним критикама и чланцима из тог периода закључује се да је измењена основна концепција дела, са великим променама у детаљима и у појединим сценама. Први чин је мало скраћен; део другог чина (Миткетово причање) пребачен је у четврти, а у други чин ушле су песме како промена расположења код Хаџи-Томе (од љутње до севдаха) не би дошла пребрзо. У трећи чин су унета два-три бинска ефекта да би се истакли Стојан и Хаџи-Тома. Четврти чин је добрим делом био нов, односно комбинован са другим. Комад је добио и пети чин у коме је било неколико нових епизода. Нарочито је Коштанина свадба постала спектакуларна и са више учесника. У овом чину се поново јавља Арса, да сâм изврши своју заповест. У комад је унето више нових песама, све из врањског краја. Личност Асана је потенцирана, он бесплатно свира, само да је ту, поред своје љубави, иако га она не примећује. Понекад се од туге и бола заплаче, да се и његов ривал Стојан сажали над њим. Асанова претерана љубав, чак и љубомора, требало је да „ојачају сижејни заплет и оживе драмску радњу“ (Vlatković 1979: 32). Корените промене писац ипак није извршио. Улога Асана завршавала се тиме што га Коштана, на Миткетов захтев, љуби и удаје се за њега. Једини траг изгубљеног писаног текста можда је реплика, убачена 1928, кад се Мита обраћа Асану: [(Асану): Асане бре, уз њума ли

си једно? И оца, мајку, и кудељке и све газдинство остави, сал за њума да си! Ако, ако, бре Асане, вени, тугуј за њума, јер од карасевдах поголем болест нема. Истина, лице ти је циганско, ама очи болне имаш.]

Последње самостално издање објављено за пишчева живота штампано је у „Просвети“ 1924. године. Жанр је промењен у „комад из врањског живота, с песмама“, а језик је враћен на дијалекат. Бора Станковић био је свестан да се брисањем дијалекта губи аутентичност и, не марећи ни за какве спољашње факторе (позорница, публика), мења текст по својој мери. Избацио је лик Заре, а уместо Коце (1905), девојке која на почетку игра с Васком назива Софком (1924); један од главних јунака мења своје име – Митка (1902, 1905) – Митке (1924), и тако остаје упамћен међу читаоцима. Дидаскалије, како је речено, прави су израз његове, спутане формом, лиричности, приближавајући се, индиректно, Брехтовом епском позоришту. Песме су сређене, има их више него у осталим верзијама (19), више је сажимања и прецизних покрета (Митке, на пример, *води* коња, за разлику од издања 1902 и 1905. када *вуче* узду). Ситне промене налажу друге поступке. Највећи број измена извршен је око Хаџи-Тома и његовог падања у дерт, односно мењања расположења од љутитости до разнежености и трансa. Дијалог с Магдом у другом чину постепено га одобровољава, толико да на крају даје Циганима да једу и пију. Коштанину песму „Три пут ти чукна на пенџер“ Тома прекида речима: „Није то био Стојан, већ сам ја то био. Ја, Хаџи-Тома! За мене је она певана.“ Међу осталим модификацијама наводимо и покушај Миткиног самоубиства: не могавши себи да опрости, самог себе кажњава: „А јест, истина је... Истина је Мито, црни Митке да си бекрија. И тој асли, дибидуз-бекрија. Само се по мејане луњаш, само пушке, сабље, жене. И докле ћеш? Лигчи и цркни, бре, једанпут. Море, што да се па ја не убијем?“ На ово указују и Станковићеве дидаскалије: *мрачно, њорко, сийећи се сам себи*. Замењена је песма која буди успомене („У башти ми зумбул цвета“), поновно призивање прошлости. Нова песма („Девет година минаше“) готово да је изругивање, она призива садашњост и изазива помаму. Избрисано је Хаџијино казивање о старој песми („Ојансана“) на крају другог чина, али је сцена допуњена Хаџијиним прекидањем певања и разговором с Магдом.

Песме које су додате биле су: „Славуј-пиле“, „Дуде“, „Даскалице“, „Девет година минаше“. Измењене: „Соко ми лети-Шано“; „Лено-Бог убио, Васке“; „Шарена чешма“ (први пут) – „Мори, Ђурђо“, „Пошла Ванка – Керемејле“, „У башти ми зумбул цвета – Бело Ленче“.

Упоредјујући све верзије *Кошћане* постављајући их напоредо, добијен је одговор на питање о стваралачком поступку уопште. Да ли се, и колико сигурно, за књижевно дело може рећи да је завршено онда када се оно објави? Да ли је промишљање о детаљу, као и својеврсно антиципирање

потенцијалних места „саплитања“, показатељ још већег дара аутора? Сматрамо да јесте. Текстолошка анализа таквих издања незаобилазна су допуна књижевно-критичком апарату и упућују на она места која се најчешће преvide у тумачењу дела. *Кошћана* је у свом обликовању прошла кроз све фазе: од мотива, сцене у приповеци (готово скице), преко прве верзије за коју сам писац каже да није знао „како ни где уредити“, до једне од најизвођенијих представа. Борисав Станковић је изузетно посвећеним радом на тексту током двадесетпет година изнео на сцену и пред читаоце упечатљиве ликове и јединствену тему жала за младошћу, особену у српској књижевности, а разарањем једне врсте књижевног канона (позоришне игре, комада с певањем) ослободио израз ка новој форми.

„Да дело добије драмски облик, писцу су предлагане неколике комбинације. За ширу разраду типа јунакиње, ја сам Станковићу препричао и аналисао причу и оперу о Меримеовој *Кармен*. Срећом, Станковић, који ни после тога није подлегао никојем угледу, из тих сугестија није примио ништа осим савета о техници. Тако је *Кошћана* ширена у сценама и дијалогу, али је очувана у својој једноставности до самог последњег чина, који је остао типичан пример његовог реализма и поезије, спојених простотом и непосредношћу израза“ (Грол 1924: 36).

„Очуваност у једноставности“ показатељ је епске технике Станковићеве драматургије. Са друге стране, још једно обележје његовог стваралачког поступка јесте и лиричност, „која је основни пратилац теме“ (Несторовић 2014: 18). Лиричност се не односи само на присуство лирских народних песама у тексту драме, већ на семантичну синонимичност појмова *живо-иша* и *љубави* (нагласила С.М.М), а то недвосмислено потврђују сви јунаци Станковићеве прозе. Живот и љубав као дијалектичко начело слободе и нужности, како примећује Зорица Несторовић, кључни су у разликовању Станковићевих јунака од јунака античких трагедија. Ови (потоњи) до краја драме сматрају да делују исправно, изван поља нужности, за разлику од јунака Боре Станковића, код којих је питање нужности, пре свега питање самоспознаје. До самоспознаје, односно слободе мора доћи огрешењем о нужност (поредак, обичаје, устаљене обрасце) и такво понашање увек бива кажњено. „Станковић је демаскирао механизме патријархалне средине показујући како слобода појединца мора бити сломљена и то још у његовој младости“ (Несторовић 2014: 18–19), са потпуном свешћу тог појединца о прихватању неслободе. Због доминантног мотива жала за младошћу, *Кошћана* се може посматрати и као лирска драма која наговештава епско позориште (давање предности ситуацији над јунаком, описивању над одигравањем итд). Отуда је разумљиво Станковићево немирење са добијеним „резултатом“, његова упорност у тражењу што савршенијег облика и израза, што потврђују анализиране варијанте *Кошћане* у овом раду.

Број 12 Позоришни Лист Страна 214

Краљевско Српско Народно Позориште

ПРЕДСТАВА 161 У НЕДЕЉУ, У СВОЈОЈ 20-ОЈ НЕДЕЉИ 21. ОКТОБРА 1901. У ПРЕДСТАВИ 118

КОШТАНА

Комед из франског живота у четри чина, с музиком, написао Бориско Станковић. (Прерада) Музика Франца Поппера. — Редитељ: Д. Драговић.

ЛИЦА:

Хаша-Това . . . . . г. Тодоровић	Курца (чињанин) . . . г. Спирски
Стефан, син му . . . . г. М. Петровић	Ахмед, млади Топица . . г. Јовановић
Арсен, професионал . . г. Милошевић	Ката, млада Топица . . г-ца Златковић
Милош, брат Арсена . . г. П. Станковић	Степа, млади јој . . . . г-ца Милошевић
Марко, војвода из Топо	Баска, млада Арсена . . г-ца Петковић
Марија, војвода Маркова . г-ца Јовановић	Марија, млада Маркова . г-ца Јовановић
Полкођија, старешина над касарника . . . . г. Станковић	Софија / Станиша . . г-ца Д. Поповић
Напурак . . . . . г. Беликовић	Коста / другарица . . г-ца Тодоровић
Кмет цигански . . . . г. Поповић	Ковчица, циганска жена . . . г-ца Тодоровић
Грљавица, цигански свирач . . . . . г. Стојчевић	Савка, млади јој . . . г-ца Рудић

Вршаници: Цигани, Циганке, Папурак.

Врхове, савшанство — Први чин у Врху, у Хаша-Товиној кући. — Други чин у Собани крај Врха у Хаша-Товиној кући. — Трећи чин у Хаша-Товиној кући, у Митковом. — Четврти чин у циганској маји.

ОРКЕСТАР — Капеланин г. Крстић

1. Косово, увертира од Јовка. 2. Краљева Драга, мазур од Јовка. 3. Народни ликови, Српски војници од Чикача. 4. Лезора, преска од Јовка.

Каса је отворена од 9 до 11 пре подне, и у вече у 8 и 10 часова.

ЦЕНЕ МЕСТА:

Ложа у партеру и првој галерији 12 динара; ложа у другој галерији 8 динара; у партеру: фотела 2 динара, балон 1,50 динара, седиште 1,50 динара; у првој галерији: балон 1 динар, седиште 1,50 динара; у другој галерији: балон 1,50 динара, седиште 1,50 динара; у трећој галерији: сва места по 0,50 динара.

Почетак у 8 часова, свршетак у 11.

СРПСКО КРАЉЕВСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ

ПРЕДСТАВА 27 ДНЕВА 9

У БЕОГРАДУ

— У НЕДЕЉУ, 31. ЈАНУАРА 1910. —

(24-ТИ ПУТ)

КОШТАНА

Комед из франског живота у четри чина, с музиком, написао Бориско Станковић. Музика од Франца Поппера. — Редитељ: Д. Драговић.

ЛИЦА:

Хаша-Това . . . . . г. Тодоровић	Курца, цигански свирач . . г. Стојчевић
Стефан, син му . . . . г. М. Петровић	Коста, цигански свирач . . г. Рудић
Арсен, професионал . . г. Милошевић	Марија, млада Топица . . г-ца Милошевић
Милош, брат Арсена . . г. П. Станковић	Баска, млада Арсена . . г-ца Петковић
Марко, војвода из Топо	Марија, млада Арсена . . г-ца Петковић
Марија, војвода Маркова . г-ца Јовановић	Софија / Станиша . . г-ца Д. Поповић
Полкођија, старешина над касарника . . . . г. Станковић	Коста / другарица . . г-ца Тодоровић
Напурак . . . . . г. Беликовић	Ковчица, циганска жена . . г-ца Тодоровић
Кмет цигански . . . . г. Поповић	Савка, млади јој . . . г-ца Рудић
Грљавица, цигански свирач . . . . . г. Стојчевић	

Вршаници: Цигани, Циганке, Папурак. — Врхове савшанство — Први чин у Врху, у Хаша-Товиној кући. — Други чин у Собани крај Врха у Хаша-Товиној кући. — Трећи чин у Хаша-Товиној кући, у Митковом. — Четврти чин у циганској маји.

ОРКЕСТАР — Капеланин г. Крстић

1. Српска увертира од Јовка. 2. Српска фантазија од Савбе. 3. Јака је зора, мазур од Јовка. 4. Сва девојка од Навоје.

Каса је отворена од 9—11 пре подне, и у 10 час. по подне.

ЦЕНЕ МЕСТА:

Ложа у партеру и у првој галерији 8 динара; ложа у другој галерији 6 динара; у партеру: фотела 2 динара, балон 1,50 динара; у првој галерији: балон 1 динар, седиште 1,50 динара; у другој галерији: балон 1,50 динара, седиште по 0,50 динара; други ред по 0,50 динара.

ПОЧЕТАК У 2,30 ЧАСА ПО ПОДНЕ

СРПСКО КРАЉЕВСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ

Представа 7. Вак предлаже 3.

— У Београду, у четвртак, 6. јануара 1911. —

(32-ги пут)

КОШТАНА

Комед из франског живота, у четри чина, с музиком, написао Бориско Станковић. Музика Франца Поппера. — Редитељ: Д. Драговић.

ЛИЦА:

Хаша-Това . . . . . г. Тодоровић	Полкођија, старешина над касарника . . . . г. Станковић
Стефан, син му . . . . г. Милошевић	Напурак . . . . . г. Беликовић
Арсен, професионал . . г. Милошевић	Кмет цигански . . . . г. Поповић
Милош, брат Арсена . . г. П. Станковић	Грљавица, цигански свирач . . . . г. Стојчевић
Марко, војвода из Топо	
Марија, војвода Маркова . г-ца Јовановић	
Полкођија, старешина над касарника . . . . г. Станковић	
Напурак . . . . . г. Беликовић	
Кмет цигански . . . . г. Поповић	
Грљавица, цигански свирач . . . . . г. Стојчевић	

Вршаници: Цигани, Циганке, Папурак. — Врхове савшанство — Први чин у Врху, у Хаша-Товиној кући. — Други чин у Собани крај Врха у Хаша-Товиној кући. — Трећи чин у Хаша-Товиној кући, у Митковом. — Четврти чин у циганској маји.

ОРКЕСТАР — Капеланин г. Крстић

1. Српска увертира од Јовка. — 2. Српска фантазија од Савбе. — 3. Јака је зора, мазур од Јовка. — 4. Сва девојка од Навоје.

Свешта, 8. партер: фотела с навањима, балон у пет чина од Александра Диме Сима, преска с француског Дуана Д. Токић. — Каса је отворена: Децембрина предлога Рача и Јулија, прерада из пет чина, од В. Шенкера, с музиком прераде Др. Јана Ковача. — Весела предлога: Ам Карлача, мазур у пет чина (одељак савшанство), од Јовка; 4. Тасовица, милош Евањо, Грло, преска с француског Дуана Д. Токић.

ЦЕНЕ МЕСТА:

Ложа у партеру 12 динара; ложа у другој галерији 8 динара; у партеру: фотела 2 динара, балон 1,50 динара; у првој галерији: балон 1 динар, седиште 1,50 динара; у другој галерији: балон 1,50 динара, седиште по 0,50 динара; други ред по 0,50 динара.

Почетак у 8 часова у вече.

НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ

У БЕОГРАДУ

Зечерња представа 1923 У Новој Згради

У понедељак, 14 маја

ПРОСЛАВА ДВАДЕСЕТНОГ-ГОДИШЊИЦЕ ДРАГЕ СПАСИЋ

И ДЕО

1. Свечано честитане Славискину.

2. Конференција г. Петра Крстића, композитора.

ПАУЗА

И ДЕО

КАВАЛЕРИЈА РУСТИКАНА

Меморан у једном чину, по Вери написана г. Турковић-Топица и г. Милош. Преска М. Димовић. Музика од П. Маскара.

Редитељ г. Турковић.

ЛИЦА:

Датума, млад саванка . . г-ца Драго Спасић	Алифа, каријера . . . г. Јурчевић
Урму, свешта . . . . г. Рајковић	Датума, млада . . . г-ца Штерковић
Витра, млада жакра . . г-ца Арсенић	

КОР У ЦРКВИ певају на почаст свешта опере: Г-во Роговски, Попада, Поповићски, Великић, Арсенићки, Драговићки, Пингероски, Горданки, Сремки, г. г. Зинковић, Брта, Маркијевић, Тучковићки, Милутиновићки, Стојчевићки, Трнковићки.

КОШТАНА

Комед из франског живота, написао Бориско Станковић. Редитељ г. Драговић.

ЛИЦА:

Хаша-Това . . . . . г. Тодоровић	Курца, цигански свирач . . г. Стојчевић
Стефан, син му . . . . г. М. Петровић	Коста, цигански свирач . . г. Рудић
Арсен, професионал . . г. Милошевић	Марија, млада Топица . . г-ца Милошевић
Милош, брат Арсена . . г. П. Станковић	Баска, млада Арсена . . г-ца Петковић
Марко, војвода из Топо	Марија, млада Арсена . . г-ца Петковић
Марија, војвода Маркова . г-ца Јовановић	Софија / Станиша . . г-ца Д. Поповић
Полкођија, старешина над касарника . . . . г. Станковић	Коста / другарица . . г-ца Тодоровић
Напурак . . . . . г. Беликовић	Ковчица, циганска жена . . г-ца Тодоровић
Кмет цигански . . . . г. Поповић	Савка, млади јој . . . г-ца Рудић
Грљавица, цигански свирач . . . . . г. Стојчевић	

Вршаници: Цигани, Циганке, Папурак. — Врхове савшанство — Први чин у Врху, у Хаша-Товиној кући. — Други чин у Собани крај Врха у Хаша-Товиној кући. — Трећи чин у Хаша-Товиној кући, у Митковом. — Четврти чин у циганској маји.

ОРКЕСТАР — Капеланин г. Крстић

1. Српска увертира од Јовка. 2. Српска фантазија од Савбе. 3. Јака је зора, мазур од Јовка. 4. Сва девојка од Навоје.

Почетак у 8 часова у вече

Плакати са извођења Коштане 21. октобра 1901, 31. јануара 1910, 6. јануара 1911. и 14. маја 1923. године.

ИЗВОРИ

- Станковић 1900: Борисав Станковић. „Коштана“. *Звезда*. Београд, књ. 2. <<http://ubsm.bg.ac.rs/cirilica/dokument/2011/zvezda-list-za-zabavu-1900>>. [18. 9. 2013].
- Станковић 1902а: Борисав Станковић. „Коштана“. *Српски књижевни гласник*, књ. V, бр. 2, 81–94.
- Станковић 1902б: Борисав Станковић. „Коштана“. *Српски књижевни гласник*, бр. 3, 161–175.
- Станковић 1902в: Борисав Станковић. „Коштана“. *Српски књижевни гласник*, бр. 4, 241–257.
- Станковић 1902г: Борисав Станковић. „Коштана“. *Српски књижевни гласник*, бр. 5, 321–330.
- Станковић 1905: Борисав Станковић. *Кошћана. Драмска прича*. Сремски Карловци: Српска Манастирска Штампарија.
- Станковић 1928: Борисав Станковић. *Кошћана. Ташана. Јовча*. Београд: Одбор за издавање дела Борисава Станковића.
- Станковић 2012: Борисав Станковић. *Кошћана*. Фототипска издања из 1902. и 1924. Врање: Учитељски факултет.

ЛИТЕРАТУРА

- Vlatković 1979: Dragoljub Vlatković. *Koštana na sceni 1900–1975*. Београд: Teatron.
- Бајчетић 1987: Предраг Бајчетић. „Драмска прича“. Предговор у: Борисав Станковић. *Драме*. прир. Предраг Бајчетић, едиција драма. књ. 14. Београд: Нолит, 5–68.
- Грол 1924: Милан Грол. „Јубилеј Борисава Станковића“. *Српски књижевни гласник*, књ. XII, 36.
- Златановић. 1998: Момчило Златановић. *Речник јовора јужне Србије*. Врање: Учитељски факултет.
- Лазаревић 2006–2007: Предраг Лазаревић. „Где је истина о Кошћани“. *Зборник Мајице српске за сценске умености и музику*, бр. 34–35, 19–35.
- Марковић 2005: Весна О. Марковић. „Неколико допуна о Кошћани и њеним интерпретацијама“. *Зборник Мајице српске за сценске умености и музику*, бр. 32–33, 57–70.
- Несторовић 2014: Зорица Несторовић. „Зашто је Бора Станковић писао драме?“. Предговор у: Борисав Станковић. *Драме. Кошћана. Ташана*. Врање: Плугос, 18.

ПРИЛОЗИ

- Прва страна трећег чина „Коштана“ из 1900. године, објављеног у часопису *Звезда*
- Насловна страна *Кошћане* из 1905. године
- Плакати са извођења *Кошћане* 21. октобра 1901, 31. јануара 1910, 6. јануара 1911. и 14. маја 1923. године

Sena M. MIHALOVIĆ MILOŠEVIĆ

THE TEXTOLOGICAL HISTORY OF BORISAV STANKOVIĆ'S KOŠTANA

SUMMARY

By a parallel comparison of all versions of *Koštana*, we are given the answer to the question regarding the creative process in general. Can it be said, and with what certainty, that a literary work is finished when it is published? Is careful consideration of details, as a way of anticipating potential “tripping” spots, an indicator of an even greater gift of an author? We think it is. The textological analysis of such editions is a necessary addition to the literary-critical apparatus and indicates those spots which are most commonly overlooked when interpreting a literary work. In its shaping, *Koštana* passed through all the phases: from motive, scene in a story (almost a sketch), the first version for which the author himself states that he “did not know how or where to organise” to the one of the most performed plays. Through exceptionally dedicated 25-year long work, Borisav Stanković managed to put on stage and before the readers distinct characters and a unique theme of sadness for youth, distinctive in the Serbian literature, and by destroying one type of literary canon (theatre play, performance with singing) set free the expression towards the adjustment to the new form.

Key words: Borisav Stanković, drama, *Koštana*, textological analysis, variants.